

UDK 27-9(450Venecija=163.42)“14/15”(093.4)
314.5(497.5:450)“14/15”
347.67(450Venecija=163.42)“14/15”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 4. lipnja 2017.
Prihvaćeno za objavljivanje: 5. listopada 2017.

IZ VJERSKOGA ŽIVOTA ISELJENIKA S ISTOČNOGA JADRANA U MLECIMA – POVEZANOST S CRKVOM I SAMOSTANOM SAN DANIELE (15. – 16. STOLJEĆE)

Lovorka ČORALIĆ, Zagreb

Središnja tema rada je povezanost istočnojadranskih, ponajprije hrvatskih, iseljenika u Mlecima s tamošnjom crkvom i samostanom San Daniele. U radu su uporabljeni izvorni dokumenti, (ponajprije oporučni spisi), pohranjeni u Državnom arhivu u Mlecima. Nakon uvoda u kojem se opisuju korišteni arhivski fondovi, slijedi kratak osvrt na povijest crkve i samostana San Daniele te potom izravna raščlamba dokumenata. Obrađuju se oblici povezanosti iseljenika s rečenom crkvom, samostanom i tamošnjim duhovnim osobama. Riječ je o odabiru grobnica crkve za pokop iseljenika, a zasebno se raščlanjuju darovnice upućene crkvi i samostanu San Daniele. Naposljetku se zaključuje kako je ovaj prilog dodatan prinos poznavanju vjerskoga svakodnevlja iseljenika sa šireg područja istočnoga Jadrana u Mlecima u kasnome srednjem i ranome novom vijeku.

KLJUČNE RIJEČI: *Mleci, prekojadranske migracije, crkva i samostan San Daniele, crkvena povijest, oporuke, povijest 15. i 16. stoljeća.*

Opće uvodne napomene i cilj rada

Djelovanje hrvatskih, kao i drugih istočnojadranskih iseljenika u Mlecima tijekom prošlosti, a poglavito u kasnome srednjem i ranome novom vijeku, sastavni je dio viševrsnih, sadržajem bogatih i razgranatih komunikacija i prožimanja između dviju jadranskih obala koje spaja jedno isto more.¹ Gospodarske veze, društveni kontakti, umjetnički utjecaji i stalni migracijski procesi koji su, ovisno o pojedinim razdobljima,

¹ Više o tijeku istočnojadranskih iseljavanja u Mletke, kao i o prisutnosti drugih stranih (nemletačkih) zajednica vidi u: Brunehilde IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300–1510*, Roma, 1997.; Lovorka ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: Odabrane teme*, Zagreb, 2003.; Andrea ZANNINI, *Venezia città aperta: Gli stranieri e la Serenissima XIV–XVIII sec.*, Venezia, 2009.; Ermanno ORLANDO, *Migrazioni mediterranee: Mi-*

znatno utjecali na demografsku sliku pojedinih krajeva i gradova, samo su neke od važnih problematskih tema koje se u tome kontekstu mogu razmatrati. Archivio di Stato di Venezia, državni arhivi u Zadru, Splitu i Pazinu, Istorijski arhiv u Kotoru – navedimo samo one najvažnije pismohrane – pohranjuju brojne spise koji pružaju obilje podataka koji istraživačima mogu dati odgovore na pitanja vezana uz problematiku prekojadranskih migracija. Jedna od također prevažnih i nezaobilaznih sastavnica koja se odnosi na povezanost između dviju obala jesu crkvene veze, konkretno u ovome slučaju oblici povezanosti iseljenika s crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u talijanskim gradovima (u ovome radu riječ je o Mlecima) u kojima su živjeli i ondje u konačnici pronašli svoju novu domovinu. Djelovanje svećenika i redovnika s istočne obale Jadrana u Mlecima, česti posjeti crkvenih uglednika i dostojanstvenika iz tamošnjih (nad)biskupija te svakovrsno vjersko svakodnevlje iseljenika u novom, ali njima ne i nepoznatom okružju, neke su od tema koje su proteklih desetljeća već bile predmetom istraživačkoga zanimanja.²

U ovome prilogu, koji je nastavak prethodno započetih istraživanja, posebice odnosa Hrvata s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, središnja je tema povezanost te skupine iseljenika s crkvom i samostanom San Daniele.³ Rečena crkvena zdanja, koja u fizičkome obliku danas više ne postoje, smještena su u istočnom gradskom predjelu Castello, području koje je kroz niz proteklih stoljeća predstavljalo središnju zonu useljavanja s mletačkih posjeda na istočnome Jadranu, ali i iz Grčke i Armenije. U Castellu se, potrebno je napomenuti, i danas nalaze toponimi koji zorno posvjedočuju o činjenici da su ondje »skjavunski«, ponajprije hrvatski useljenici činili zapaženu stranu nacionalnu skupinu, a ondje se, u samome srcu toga predjela, nalazi i njihova bratovština sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Trifone*); danas ponajviše znana kao *Scuola Dalmata*.⁴ Rad se zasniva na uvidu u postojeća historiografska saznanja koja nas ponajprije uvode u povijest i važnost crkve i samostana San Daniele, ali je ipak ponajprije korišteno izvorno arhivsko gradivo iz središnje mletačke državne pismohrane. To su fondovi *Mat. (Materiali) Ecclesiastiche* (San Daniele), koji se odnose na povijest rečene crkve i samostana. Zbog uporabne vrijednosti korišten je samo dio svežnjeva (od ionako relativno malobrojnoga gradiva koje je sačuvano) u kojima su sadržani prijepisi papinskih bula i privilegija crkvenih dostojanstvenika (primjerice, mletačkih patrijarha) samostanu, kao i podatci o svakodnevnom funkcioniranju te crkvene ustanove (troškovi za izradbu i uređenje oltara, liturgijski pribor i grobnice, prihodi i darovnice pojedinaca, popisi imo-

---

granti, minoranze e matrimoni a Venezia nel basso medioevo, Bologna, 2014. U navedenim monografijama vidi brojne dodatne bibliografske jedinice o navedenoj temi.

² Podroban popis radova koji se odnose na temu hrvatskih iseljenika u Mlecima i njihove veze s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama sadržan je u radu L. ČORALIĆ, »Mletačka crkva i samostan San Lorenzo u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika (15. – 17. stoljeće)«, *Croatica christiana periodica*, god. XLI, br. 80, Zagreb, 2017.

³ S obzirom da su obradu uključeni i došljaci sa širega područja (Ugarska, Zeta, Albanija) u radu ćemo tu skupinu nazivati istočnojadranskim iseljenicima. Svi su oni bili, bez iznimke, katoličke vjere.

⁴ O useljenicima s istočne obale Jadrana u predjelu Castello, kao i o toponimima poput *Riva degli Schiavoni, Calle Schiavona, Fondamenta San Giorgio degli Schiavoni, Corte Pietro da Liesina, Corte Solta i Corte Sabioncella*, više vidi u: L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka*, str. 107–121; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, str. 211–226; ISTA, *Venecija: Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Samobor, 2004., str. 107–113.

vine, sporovi, sporazumi i drugo), ali i podatci o vezama nekih pojedinaca s istočne obale Jadrana s tom crkvom i samostanom. U manjoj su mjeri uporabljeni i spisi fonda *Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto* (za početak 18. stoljeća), u kojemu su pohranjeni popisi mletačkih stanovnika raspoređenih prema onodobnim predjelima i pripadajućim župama grada na lagunama. Ipak, potrebno je to ovdje naglasiti, u radu smo se najviše koristili oporučnim spisima (*Notarile testamenti*) istočnojadranskih iseljenika koji su – u svojim legatima i drugim načinima povezanosti – bilježili crkvu i samostan San Daniele.

U prvome dijelu rada ukratko ćemo iznijeti sažet pregled povijesti crkve i samostana San Daniele. Središnji i najvažniji dio rada započet ćemo raščlambom općih podataka o istočnojadranskim iseljenicima povezanim s rečenom crkvenom ustanovom (spol iseljenika, vremenski okvir djelovanja, mjesto stanovanja, zanimanje, gospodarske mogućnosti i drugo), a potom će uslijediti detaljno razmatranje svih oporuka u kojima se crkva i samostan San Daniele izravno bilježe. To su, najčešće, podatci koji upućuju na želju oporučitelja za pokopom u tamošnjim grobnicama, služenje misa zadušnica te darivanje crkve, samostana i ondje djelatnih duhovnih osoba. Naposljetku, cilj je rada ukazati i naglasiti još jednu od niza sastavnica iz vjerskoga, ali i društvenoga života iseljenika od hrvatskoga sjevera do Albanije tijekom njihova djelovanja u Mlecima u kasnome srednjem i ranome novom vijeku.

Zdanja kojih danas više nema: kratak pregled povijesti crkve i samostana San Daniele

Crkva i samostan San Daniele bili su smješteni na otočiću između kanala San Daniele, Madonna delle Vergini i Santa Anna, a upravno su pripadali župi San Pietro di Castello. Prema nepotvrđenoj tradiciji, crkvu San Daniele dala je, kao svoj patronat, podići ugledna plemićka obitelj Bragadin 820. godine te bi se prema tome podatku mogla smatrati jednom od najstarijih mletačkih crkava. Prvi siguran spomen crkve potječe iz 1046. godine, a 1138. godine dodijeljena je, uz tada podignut samostan, cistercitskim redovnicima, čiji je prvi prior bio Leone da Molino. Nova je crkva, nastala na mjestu malene drvene crkvice, posvećena 1219. godine. U idućem stoljeću crkva i samostan donacijama mletačkih patrijarha, ali i imućnih pojedinaca stekli su zemljišne terene i kuće u samim Mlecima i na području Veneta, a te će nekretnine u budućnosti biti značajan izvor prihoda samostana. Koncem 14. stoljeća samostan je zapao u veliku krizu te je u jednome trenutku u njemu boravio samo prior, a zdanje samostana i crkve zatekli su se u ruševnome stanju. Upravo je početkom 15. stoljeća za povijest crkve i samostana značajna uloga priora Mihovila iz Šibenika (prema nekim autorima njegovo je ime bilo Vicko), koji je taj problem nastojao riješiti ustupanjem zdanja pobožnoj Mlečanki Chiari Ognibene Sustan, ali uz uvjet da osobno zadrži dio samostanskih prihoda. U idućim desetljećima u vezi toga dolazilo je do sporova, koje je 1437. godine okončao papa Eugen IV. (1431. – 1447.) Dukalom je odredio mletačkom patrijarhu Lorenzu Giustinianu (1433. – 1456.), uz suglasnost obitelji Bragadin, koja je i dalje zadržala patronat, da samostan pripadne redovnicama Reda sv. Augustina te je zdanje svečano dodijeljeno na upravu spomenutoj Chiari Ognibene Sustan. Time nisu prestali sukobi, a apeli Mihovila Šibenčanina riješeni su 1438. godine na

način da se odrekne, u ime cistercita, svih prava na samostan i crkvu uz uvjet da stječe godišnju mirovinu, odnosno naknadu od samostanskih prihoda u iznosu od 100 dukata. U tome je razdoblju arhitektonski kompleks više puta dograđivan i širen (1437., 1451. i 1473. godine), a prema saznanjima sa starih veduta Mletaka razvidno je kako je bila riječ o trobrodnom gotičkom crkvenom zdanju s tri apside i devet oltara. U idućim stoljećima nemamo brojne i za ovaj rad osobito relevantne podatke o djelovanju augustinskih redovnica, a nakon pada Mletačke Republike 1797. godine samostan i crkvu konfiscirala je francuska uprava 1806. godine, a preostale redovnice izmještene su u samostan Santa Maria della Celestia.⁵ U vrijeme austrijske uprave gradom u prostorima crkvenog zdanja djelovala je vojarna te potom vojnopomorska škola. Crkva i samostan većim su dijelom porušeni 1839. godine, a u relativno nevelikom preostalom sačuvanom prostoru smješten je dio talijanskih vojnopomorskih postrojbi. Iako je znano, prema pisanju starijih kroničara i povjesničara, da je crkva obilovala likovnim djelima vrsnih umjetnika (Pietro Berettini da Cortona, Jacopo i Domenico Tintoretto, Alessandro Varottari zvan Padovanino i drugi) tek je manji dio tih, kao i drugih umjetničkih djela (liturgijski predmeti, reljefi) ostao sačuvan.⁶

Istočnojadranski iseljenici i crkva i samostan San Daniele: raščlamba arhivskih spisa

Prvi dio ove središnje cjeline rada usmjerit ćemo na opće podatke o iseljenicima s istočne obale Jadrana koji su na različite načine, ponajprije u svojim oporučnim spisima, bili povezani s crkvom i samostanom San Daniele. Riječ je o petnaestak oporuka te, u manjoj mjeri, podacima iz nekih drugih izvora, a pritom je potrebno napomenuti da su s tom crkvenom ustanovom pretežito bile povezane žene. Taj podatak nije neočekivan jer je od

⁵ Godine 1806. u samostanu je, uz sedam novakinja, djelovalo i 12 redovnica iz uglednih plemićkih obitelji Basadonna, Badoer, Pesaro, Cappello, Polli, Corner, Marini. Usp. Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV), Mat. Ecclesiastiche: San Daniele, b. 39, fasc. 4.

⁶ O povijesti crkve i samostana San Daniele vidi: Francesco SANSOVINO, *Venetia città nobilissima et singolare descritta in XIII Libri*, Venetia, 1581. (ristampa: Bologna, 2002.), str. 5; Flaminio CORNER, *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia e di Torcello*, Padova, 1758. (ristampa: Bologna, 1990.), str. 100; Emmanuele Antonio CICOGNA, *Inscrizioni veneziane raccolte ed illustrate*, sv. I, Venezia, 1824., str. 309–327 (o prioru Mihovilu Šibenčaninu na str. 309); *Isto*, sv. V, Venezia, 1842., str. 535–536; Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1863. (ristampa: Venezia, 1990.), str. 201; ISTI, *Edifici di Venezia distrutti o volti ad uso diverso da quello a cui furono in origine destinati*, Venezia, 1885., str. 10; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 376–377; Umberto FRANZOI – Dina Di STEFANO, *Le chiese di Venezia*, Venezia, 1976., str. 519–521; *Tre monasteri scomparsi a Venezia: Sestiere di Castello (S. Daniele, S. M. delle Vergini, S. Anna)*, (ur. Odilla BATTISTON), Venezia, 1991., str. 7–18. (posebno o Mihovilu Šibenčanu na str. 8, 13.); Elena BASSI, *Tracce di chiese veneziane distrutte. Ricostruzioni dai disegni di Antonio Visentini*, Venezia, 1997., str. 122–137; *Corpus delle iscrizioni di Venezia e delle Isole della Laguna Veneta (ovvero riepilogo sia delle Iscrizioni Edite pubblicate tra gli anni 1824 e 1853 che di quelle inedite conservate in originale manoscritto presso la Biblioteca Correr di Venezia e dal 1867, anno della morte dell'insigne erudito, rimaste in attesa di pubblicazione, opera compilata da Piero Pazzi con il contributo di Sara Bergamasco)*, Venezia, 2001., str. 335–341; Marcello BRUSEGAN, *Guida insolita ai misteri, ai segreti, alle leggende e alle curiosità delle chiese di Venezia*, Venezia, 2004., str. 374–375; Gastone VIO, *Scuole piccole nella Venezia dei dogi. Note d'Archivio per la storia delle confraternite veneziane*, Costabissara (Vicenza), 2004., str. 22; *Venezia città mirabile: Guida alla veduta prospettica di Jacopo de'Barbari* (ur. Corrado BALISTRERI TRINCANATO – Emiliano BALISTRERI – Anna Maria GHION – Dario ZANVERDIANI), Casalle di Sommacampagna (Verona), str. 153.

1437. godine samostan pripao ženskom redu, a također je znana činjenica, stečena uvidom u stotine oporuka istočnojadranskih iseljenika u Mlecima, da su žene u odnosu na muški dio iseljenika u svojim oporukama više pozornosti posvećivale tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Vremenski okvir u kojem je težište istraživanja može se datirati, prema sačuvanim oporukama, od sredine 15. do sredine 16. stoljeća.⁷ Pritom valja napomenuti da je unutar tih oko sto godina praćenja dokumenata najučestalije razdoblje bilježenja crkve i samostana San Daniele u oporukama te skupine iseljenika kraj 15. stoljeća te u prvim dvama desetljećima 16. stoljeća. Razlog tome jasan je budući da je riječ o razdoblju koje i jest najučestalije doba prekojadranskih iseljavanja u pravcu Mletaka i Veneta,⁸ ali tom intenzitetu povezanosti zasigurno je pridonijela i činjenica da u tim desetljećima crkva i samostan, dogradnjama i uređenjem, kao i brojem augustinskih redovnica koje su ondje prisutne, doživljavaju svoj puni procvat. Podrijetlo ovdje istraživane skupine iseljenika također je očekivano i sukladno općim statističkim podacima o iseljenicima s istočnojadranske obale.⁹ Pretežit broj njih potječe iz Dalmacije (Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Hvar, Poljica) i s područja Mletačke Albanije (Kotor, Budva, Skadar), a tek su u pojedinačnim primjerima zastupljeni iseljenici iz sjeverne Hrvatske (Senj), s područja Zete te iz Ugarske, pri čemu je u potonjem slučaju moguće i da je riječ o Slavoniji. Razmatrajući, nadalje, zanimanja iseljenika povezanih s crkvom i samostanom San Daniele, opažamo, u primjerima u kojima su ona iskazana u oporučnom spisu da prevladavaju pomorci, obični mornari, ali i časnici na galiji. Prisutni su i obrtnici (obučar, drvodjelac), vlasnik ljekarne te služavke, odnosno doilje. Mjesta stanovanja iseljenika također su očekivana za došljake podrijetlom s istočnojadranske obale i unutrašnjosti. Ti su iseljenici poglavito obitali u župama predjela Castello (župe San Pietro di Castello,¹⁰ San Martino i San Biagio), područja za koje smo napomenuli kako su bila najčešće mjesto obitavanja i djelovanja hrvatskih iseljenika. U nekoliko se primjera iseljenici bilježe i u središnjem gradskom predjelu San Marco (župe San Bartolomeo, San Luca i San Moisè), a tek u pojedinačnim slučajevima kao mjesto stanovanja tih oporučitelja navedeni su predjeli Dorsoduro (župe San Barnaba i San Gregorio) i Santa Croce (župa San Simeone Profeta, odnosno San Simeone grande). Kada je riječ o njihovu društvenom statusu, primjetno je da je u gotovo svim slučajevima riječ o pučanima, odnosno građanima, dočim je samo u jednom primjeru uz ime iseljenika navedena oznaka *ser*, koja upućuje na plemićko podrijetlo.¹¹ Gospodarske mogućnosti iseljenika nisu bile velike. Najčešće je riječ

⁷ Najstarija sačuvana oporuka uporabljena u ovom istraživanju ona je Kotoranina Paskvala pokojnoga Bože (ASV, Notarile testamenti, dalje: NT, b. 576, br. 180, 9. VII. 1456.), a završna oporuka, datirana u 1541. godinu, odnosi se na Bernardinu, udovicu Stjepana iz Zete (ASV, NT, b. 927, br. 10, 27. VII. 1541.).

⁸ L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka*, str. 81–83, 441–442.

⁹ L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka*, str. 122–170, 454–455.

¹⁰ Zanimljivo je spomenuti da se prema mletačkim katastrima 18. stoljeća hrvatski iseljenici, i dalje učestalo nazočni u predjelu Castello u župi San Pietro di Castello, pri upisu poblize lokacije bilježe u blizini crkve i samostana San Daniele. Takav je primjer kapetan Damjan Pendešić, stanovnik rečene župe na lokaciji *al ponte della parte de San Daniel*. Stanovao je (od 1705. godine) na kućnom broju 167, vlasnik objekta bio je Mlečanin Francesco Duodo, a visina najma iznosila je 18 dukata godišnje (ASV, Dieci Savi sopra alle Decime in Rialto, b. 428, Sestiere Castello, estimio 1712, fasc. XII).

¹¹ To je Mateja pokojnoga *ser* Novella iz Kotora, supruge *ser* Dominika Blaževog (ASV, NT, b. 849, br. 119, 30. X. 1500.).

o skromnoj imovini (uglavnom osnovni kućanski predmeti, odjeća i obuća),¹² ograničenim dometima poduzetničkog poslovanja i raspolaganju manjim ili osrednjim novčanim iznosima. Ipak, nekoliko je iseljenika raspolagalo većim novčanim iznosima, a popis njihovih poslovnih partnera odaje i razgranatost poslovanja. Primjerice, Martin pokojnoga Jurja iz Zadra, zanimanjem *comitus gallearum*, pišući oporuku neposredno pred odlazak u službu ratnim brodom, spominje brojne poslovne veze (posudbe novčanih iznosa) s hrvatskim iseljenicima (Karlobag, Budva, Zadar i drugi), iskazuje želju da netko u njegovo ime hodočasti u Asiz i Rim, ali i obilno obdaruje brojne mletačke crkve, samostane, bratovštine i hospitale.¹³ Ciprijana pokojnoga Ivana *de partibus Ungarie*, udovica Franje Dominikova, blisko povezana s hrvatskom bratovštinom sv. Jurja i Tripuna (u čijoj crkvi San Giovanni del Tempio želi i svoje posljednje počivalište), imućna je iseljenica koja svojoj susjedi – Marijeti pokojnoga drvodjelca Jurja Splićanina – koja se o njoj brinula tijekom njezine bolesti, ostavlja znatnih 50 dukata, a uz želju za hodočašće u Asiz i Vječni Grad, oporučnim legatima dariva i niz mletačkih crkvenih ustanova.¹⁴ Iako osrednje imućan, mornar Petar Nikolin iz Poljica također spominje svoja manja novčana poslovanja s Hrvatima. To su Splićani Andrija, kojem je oporučitelj dužan dva dukata, kao i Petrica, kojem je Poljičanin ostao dužan nevelikih 60 lira. Poslovanje je ostvarivao i s Mlečanima te tako iz nekih oporučnih navoda saznajemo da je u svojem vlasništvu imao jednu barku.¹⁵ Povezanost između istočnojadranskih iseljenika ogledala se i u njihovim sklopljenim brakovima. Primjerice, Trogiranka Margareta bila je supruga Splićanina Tome, dočim je Stana pokojnoga Petra Grgurova iz Skadra bila u braku s Nikolom *de Lacu*, vjerojatno se odnosi na područje Skadarskoga jezera.¹⁶

Prethodno navedeni podatci kontekstualiziraju svakodnevni život i djelovanje istočnojadranskih iseljenika u Mlecima u različitim oblicima njihove društvene komunikacije. Oporučni spisi ukazuju na njihovu integriranost u novu sredinu, odnos prema brojnim mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama, otkrivaju pojedinosti iz njihova vjerskoga života koji je – kako je razvidno – u svakodnevlju onodobnih stanovnika grada na lagunama imao prevažnu ulogu. Neke od tih podataka spomenut ćemo i u nastavku rada u kojemu je težište na povezanosti te skupine iseljenika s crkvom i samostanom San Daniele.

***

Fokusirajući se na navedenu problematiku, obradit ćemo oblike komunikacije istočnojadranskih iseljenika s rečenom crkvom i samostanom. Riječ je odabiru tamošnjih grobnica za mjesto pokopa, služenje misa zadušnica, darivanje novčanih legata, veze s duhovnim osobama, kao i na veze s osobama koje su obitavale u neposrednoj blizini crkve i samostana.

---

¹² Takav je primjer oporuka služavke Jelene iz Senja (ASV, NT, b. 735, br. 182, 7. XI. 1485.).

¹³ ASV, NT, b. 959, br. 482, 7. VII. 1500.

¹⁴ ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512.

¹⁵ ASV, NT, b. 786, br. 107, 15. VIII. 1519.

¹⁶ ASV, NT, b. 911, br. 484, 31. VIII. 1457.; NT, b. 849, br. 159, 6. IX. 1504.

Odabir grobnica i darivanje crkve i samostana San Daniele najčešće su spomenuti u oporukama istočnojadranskih iseljenika. Prva takva oporuka odnosi se na služavku (*masaria*) Jelenu iz Senja, siromašnu iseljenicu koja obitava u domu svećenika Christofora Manolija u župi San Simeone Profeta. Izvršitelji njezine, opsegom nevelike oporuke, mletački su građani iz iste župe kojima i ostavlja svu svoju imovinu. Za mjesto svoga pokopa Jelena odabire geografski prilično udaljenu crkvu San Daniele s kojom je očito, iz nama nepoznatih razloga, bila učestalo povezana te za troškove grobnice namjenjuje dva dukata. Usto, vjerojatno za služenje misa zadušnica u spomen na oporučiteljicu, istoj crkvi dariva i skromnih, ali sukladno njezinim imovnim mogućnostima realnih pet lira.¹⁷ Ponešto su opsežnije odredbe Soradamor (nejasno ime!), supruge drvodjelca Nikole Hvaranina, stanovnice župe San Pietro di Castello. Većinu imovine, a poglavito je riječ o pokretninama osobne uporabe, ostavlja kćerima Andrijani i Pauli, a od mletačkih crkvenih ustanova daruje samostan Santa Margherita, crkvu San Rocco te hospitale San Antonio i Madonna della Pietà. Za mjesto svoga posljednjega počivališta određuje grobnice u San Daniele uz napomenu da je ondje potrebno služiti male i gregorijanske mise za spas njezine duše, a svotu koja se za tu svrhu dodjeljuje izrijekom ne specificira. Nadalje, samostanu San Daniele ostavlja solidnih 20 dukata, što je mnogo više od iznosa (po dva dukata) koje je ostavila drugim spomenutim mletačkim crkvenim ustanovama.¹⁸ Iz 1500. godine potječe oporuka kotorske plemkinje Matije, pokojnog *ser* Novella iz Kotora, stanovnice u predjelu San Marco. Iako u svojim legatima ne bilježi brojne mletačke crkvene ustanove (osim crkve San Luca – župne crkve mjesta njezina obitavanja), već je više usmjerena na upućivanje na hodočašća, izrijekom navodi kako želi da njezini posmrtni ostatci budu pokopani u drugom predjelu. To je Castello, a grobnice su one koje pripadaju samostanu San Daniele. Ne ostavljajući nikakvu svotu za troškove pokopa ili mise zadušnice, napominje kako želi da joj tijelo bude odjeveno u habit trećoretkinja sv. Franje.¹⁹ Posjedujemo, nadalje, dvije oporuke koje se odnose na budvanskoga iseljenika Jurja, zanimanjem obučara, stanovnika predjela Castello u župi San Biagio, smještenoj nedaleko od sklopa San Daniele. U oporučnim legatima ne bilježe se druge mletačke crkvene osobe ili duhovne osobe, već su sve darovnice upućene najbližim članovima obitelji (supruga, djeca, nećakinja). Opis mjesta njegova pokopa u San Daniele vrlo je precizan, lokacija grobnice, koja je očito bila obiteljska, vrlo je iscrpna i posvjedočuje kako su neke iseljeničke obitelji pokoljenjima upravo San Daniele odabirale za mjesto svoga pokopa. Redovnicama samostana za grobnicu ostavlja jedan dukat, a vrlo je vrijedno spomenuti da se tada u samostanu nalazila i njegova nećakinja Tresila, kojoj također namjenjuje jedan dukat. Taj podatak nam je od velike važnosti jer kazuje kako samostan nije bio nužno »elitni« i rezerviran samo za plemićke ili ugledne građanske obitelji, već su u njega pristup imale i pućanke, odnosno djevojke neplemičkoga podrijetla. Rečena oporuka napisana je 1538. godine. Šesnaest godina nakon toga (1554.) Juraj Budvanin napisao je svoju drugu oporuku, opsegom i sadržajem znatno kraću. Većinu svoje imovine poklanja sinu Pavlu, a u navodu koji se

¹⁷ ... *sepelire a San Daniele cui dimitto lire 5 e pro sepultura ducatos 2* (ASV, NT, b. 735, br. 182, 7. XI. 1485.).

¹⁸ ... *sepelire a San Daniele. Voglio celebrare messe Santa Maria e San Gregorio pro anima mea. Item dimitto monasterio San Danielis ducati 20* (ASV, NT, b. 875, br. 147, 22. I. 1491.).

¹⁹ ... *sepelire in monasterio monialium San Danielis cum habito pizzocare San Francesco* (ASV, NT, b. 849, br. 119, 30. X. 1500.).

odnosi na mjesto pokopa izrijekom kaže se kako je riječ o grobnici u San Daniele u kojoj su pokopana (ili su je dala podići) njegova braća.²⁰ Grobnica u San Daniele bila je posljednje počivalište više pokoljenja oporučiteljice Bernardine, udovice Stjepana iz Zete. Njezin je nećak bio mletački kanonik Alvise Nigro te je u njegovoj kući oporučiteljica provela posljednje godine svoga života. Mletačke crkvene ustanove koje spominje smještene su u predjelu Castello (crkve San Domenico i San Giuseppe te hospital SS. Giovanni e Paolo), a većinu imovine poklanja najbližim članovima obitelji. Iz oporuke je, prema podacima o tome da je u kući imala nekoliko služavki, razvidno kako je riječ o imućnijoj stanovnici Mletaka. Izbor mjesta pokopa prepušta izvršiteljima oporuke – sestri Urši i nećaku Pavlu. Kao moguća mjesta njezina ugrobljavanja spominje crkvu San Domenico ili San Daniele, gdje su, prema njezinu navodu, pokopani i njezini predci.²¹

Podatci o mjestu pokopa pokazuju da su iseljenici s istočnojadranske obale, iako ne u velikome broju, odabirali za svoje posljednje počivalište upravo grobnice crkve i samostana San Daniele. Sljedeću povezanost s rečenom crkvom i samostanom potvrđuju i njihove darovnice te o tome također svjedoči više oporučnih legata. U prvim oporukama riječ je o darivanju manjih novčanih iznosa, bez obveze crkve i samostana da drže mise zadušnice u spomen na pokojnika. Tako Paskvalin pokojnoga Bože iz Kotora, stanovnik župe San Pietro di Castello, darujući i neke druge mletačke crkvene ustanove (crkvu Madonna delle Vergini i bratovštinu San Nicolò) te najbliže članove obitelji, ostavlja dva dukata samostanu San Daniele.²² Brojne mletačke crkvene ustanove obdaruje Trogiranka Margareta, supruga Splićanina Tome, stanovnica središnjega gradskog predjela San Marco u župi San Moisè. To su njezina župna crkva San Moisè, zatim crkve Madonna delle Grazie, San Samuele kao i nekoliko mletačkih hospitala. Samostanu San Daniele namijenjuje, poput Paskvalina iz Kotora, dva dukata, što odgovara i njezinim drugim darovnicama mletačkim crkvama i hospitalima.²³ Iako to izrijekom u dokumentu nije navedeno, vjerojatno je u blizini crkve i samostana San Daniele obitavao mornar Ivan pokojnoga Stjepana iz Šibenika. Na to nas upućuje navod u kojem moli Ivana, stanovnika u neposrednoj blizini tih crkvenih objekata da odabere dvije osobe koje će – uz nadoknadu od po deset dukata – u oporučiteljevo ime hodočastiti u Rim i u Santiago de Compostela. U relativno sadržajem kratkoj oporuci jedina je crkvena ustanova koju spominje upravo samostan San Daniele, kojemu za služenje misa zadušnica namjenjuje deset dukata.²⁴ Prethodno je već spomenut časnik na galiji Martin pokojnoga Jurja iz Zadra. U njegovoj iscrpnoj oporuci novčano se obdaruju brojne mletačke crkvene ustanove, ali se otkriva razgranatost i učestalost po-

---

²⁰ *Voio che il mio corpo sia messo a San Daniel per mezzo del parlatori pizzoli andar alla salizada dello primo corte. Lasso alle meneghe de San Daniel ducato uno per la mia sepoltura. Item lasso a mia nezza suor Tresila monacha de San Daniel ducato uno* (ASV, NT, b. 577, br. 153, 7. VIII. 1538.). *Voglio esser sepolto a San Daniel apresso la mia archa et delli miei fratelli* (NT, b. 279, br. 309, 5. VI. 1554.).

²¹ *Voglio esser sepolta a San Domenico o a San Daniel con li miei vecchi secondo parerà alli miei commissarii* (ASV, NT, b. 927, br. 10, 27. VII. 1541.).

²² *Item dimitto monasterio San Daniele ducatos 2* (ASV, NT, b. 576, br. 180, 9. VII. 1456.).

²³ *Voglio che sia dato a monasterio San Daniele ducati 2* (ASV, NT, b. 911, br. 484, 31. VIII. 1457.). Tek nešto veći iznos (tri dukata) samostanu ostavlja i Stana pokojnoga Petra Jurjevog iz Skadra. Navod: *Item dimitto ducati 3 moniale San Daniele* (ASV, NT, b. 849, br. 159, 6. IX. 1504.).

²⁴ Iako taj podatak nije izrijekom naveden, možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je mornar Ivan upravo ondje i pokopan. Navod o darivanju: *Lasso al monasterio San Daniele pro tante messe ducati 10* (ASV, NT, b. 974, br. 67, 9. VI. 1467.).

slovanja s brojnim hrvatskim iseljenicima. Većini crkvenih ustanova namjenjuje po 20 dukata, a istovjetan se iznos odnosi i na darovnicu za samostan San Daniele. Uz navedeno, Martin Jurjev dariva istim iznosom i svećenika Tomu, svoga nećaka, za kojega možemo pretpostaviti (s obzirom da legat slijedi odmah poslije darivanja crkve San Daniele) da je svoju službu obavljao upravo u tamošnjoj samostanskoj crkvi.²⁵ Crkva i samostan San Daniele pod svojim su nadzorom imali i manji hospital namijenjen siromašnim, najugroženijim stanovnicima grada. Njima se u svojoj oporuci obraća Ciprijana pokojnoga Ivana *de partibus Ungarie* te – uz darivanje nekih drugih crkvenih ustanova – upravo za »Kristove siromahe« koji su na skrbi crkve i samostana San Daniele oporučno ostavlja sva svoja dobra koja preostanu nakon ispunjavanja ostalih legata.²⁶ Naposljetku, u nizu darovnica namijenjenih ovdje istraživanoj crkvi i samostanu San Daniele, potrebno je spomenuti i jedan dokument iz 1681. godine pohranjen u arhivskom fondu samostana. Riječ je o molbi Lucije Crnojević (*Cernovichia*), po svemu sudeći uglednoj iseljenici s istočnojadranskih prostora, koja se službenim spisom, prepisanim u samostanske knjige, obraća tamošnjim redovnicama sa željom da se nakon njezine smrti u tamošnjoj crkvi održava jedna misa tjedno njoj u spomen. U tu svrhu crkvi i samostanu namjenjuje prihode (kamate) od njezine svote uplaćene u mletačku zalagaonicu (*Zeccha*). Riječ je o iznosu od oko 1000 lira na koje se godišnje dodaje vrijednost kamata. Redovnice su prijedlog prihvatile.²⁷

U završnome dijelu raščlambe konkretnih odnosa iseljenika s istočnojadranske obale i crkve i samostana San Daniele ukratko ćemo razmotriti još neke oporučne podatke koji potvrđuju njihovu blisku povezanost. U prvome je primjeru riječ o konkretnome darivanju jedne od redovnica samostana. Oporuku je napisala Margareta pokojnoga Ambroza iz Zadra, doilja (*baila*) u kući Leonarda Savine u župi San Pietro di Castello. Prema oporučnim navodima očito osobno blisko vezana za obitelj Savina, kojima ostavlja većinu svoje skromne imovine te koji su ujedno i izvršitelji njezine oporuke. Margareta konkretno spominje i Aureliju Savina, redovnicu samostana San Daniele te joj u svom posljednjem izričaju volje dariva deset dukata.²⁸ Također, u nekoliko se primjera kao svjedoci oporučnih spisa iseljenika s istočnojadranske obale bilježe svećenici djelatni u crkvi San Daniele te nam taj podatak dodatno posvjedočuje njihovu povezanost s tom crkvenom i samostanskom ustanovom. U prvome je primjeru riječ o svjedoku oporuke – Antoniju pokojnoga Biagia, nadarbeniku u crkvi San Daniele. Potonji je, uz drugog svjedoka, bio nazočan prilikom potpisivanja oporuke Bartola pokojnoga Martina iz Splita.²⁹ Drugi se primjer također odnosi na nadarbenika crkve San Daniele. Riječ je o svećeniku Jerolimu Mihovilovu, a oporuku u kojoj je taj podatak iskazan napisao je Petar Nikolin iz Poljica.³⁰

Svi prethodno navedeni podatci i konkretno izneseni primjeri zorno posvjedočuju o bliskoj vezi dijela istočnojadranskih iseljenika s crkvom i samostanom San Daniele. Iako je u Mlecima bilo crkava i samostana s kojima su iseljenici s navedenih prostora komunicirali

²⁵ *Dimitto monasterio San Daniele ducati 20. Item dimitto ducati 20 reverendo Thomaso, nepoti meo* (ASV, NT, b. 959, br. 482, 7. VII. 1500.).

²⁶ *Residuum bonorum dimitto pro pauperes Christi in San Daniele* (ASV, NT, b. 958, br. 191, 5. VI. 1512.).

²⁷ ASV, Mat. (Materiali) Ecclesiastiche (San Daniele), b. 39, fasc. 4, fol. 28' (1681.).

²⁸ *Item dimitto sorori Aurelia Savina moniali a San Daniele ducati 10* (ASV, NT, b. 272, br. 836, 14. II. 1514.).

²⁹ ASV, NT, b. 378, br. 10, 21. V. 1482.

³⁰ ASV, NT, b. 578, br. 306, 28. XII. 1536.

više i sadržajnije (promatrajući oporučne navode), crkva i samostan San Daniele, izrazito važna u vjerskoj svakodnevici iseljenika, upravo je ovim zorno dokazanim primjerima predstavljala – kod jednoga dijela iseljenika – okosnicu i važan čimbenik njihova vjerskoga života i odnosa s tamošnjim crkvenim ustanovama.

Zaključak

Tijekom prošlosti, a poglavito od 15. do konca 18. stoljeća, prekojadranske migracije i komunikacije sa zapadnom obalom Jadrana bile su učestale i u izvorima dobro dokumentirane. Mleci, glavni grad zajedničke države za široko područje istočnojadranske obale i dijela unutrašnjosti, u tom su kontekstu imali prevažno mjesto. Jedna od izrazito važnih sastavnica tih komunikacija bile su i crkvene veze, odnosno vjersko svakodnevlje iseljenika u novoj domovini. Upravo se u ovome radu obradilo jedno takvo problematsko pitanje, konkretno povezanost iseljenika od Ugarske do Zete i Albanije s uglednom mletačkom crkvom i samostanom San Daniele. Smješteni u predjelu Castello, području najučestalijega prebivanja istočnojadranskih, ponajprije hrvatskih iseljenika, te su crkvene ustanove, kao i tamošnje duhovne osobe, imale važnu ulogu u iskazivanju njihove religioznosti. Oporučni podatci koji se ovdje potanko raščlanjuju ukazuju kako su iseljenici, a među njima prednjače oni iz dalmatinskih gradova i s područja Boke kotorske, spominjali crkvu i samostan San Daniele. Riječ je o iseljenicima koji su najčešće i obitavali u predjelu Castello i u tamošnjoj župi San Pietro di Castello u kojoj su crkva i samostan bili smješteni, odnosno kojoj su pripadali. Ti su se iseljenici pretežno bavili pomorskim i obrtničkim zanimanjima; kod dijela žena opažamo da su radile kao kućna posluga ili doilje, a većina je (uz nekoliko iznimaka) pripadala nižem i srednje imućnom sloju. U njihovim oporukama nalazimo niz navoda koji ih izravno povezuju s crkvom i samostanom San Daniele. To su oporučne želje da upravo grobnice rečene crkve budu njihova posljednja počivališta, ali i da se ondje za njih služe mise zadušnice. Nadalje, dio iseljenika darivao je crkvi i samostanu konkretne novčane iznose koji su često bili namijenjeni za grobnicu pokojnika, služenje zadušnica ili za druge potrebe tih vjerskih ustanova. Svi ti podatci u radu su podrobno raščlanjeni, a uz njihovo izravno navođenje nastojalo se ukazati i na širi kontekst vjerskoga i društvenoga svakodnevlja te skupine oporučitelja. Na kraju možemo zaključiti kako je istraživanje oblika povezanosti iseljenika sa širega područja istočnoga Jadrana s crkvom i samostanom San Daniele pokušaj da se dodatno pridonesu poznavanju vjerskoga svakodnevlja mletačkih žitelja zavičajem od Ugarske, preko Dalmacije i Boke kotorske do Zete i Albanije. Ujedno vjerujemo da ovaj prilog, koji zasigurno ne može težiti cjelovitosti i ostavlja prostor za buduća istraživanja, daje i dodatna saznanja o crkvenim vezama između dviju jadranskih obala.

*Summary**FROM THE RELIGIOUS LIFE OF THE EMIGRANTS FROM THE EASTERN ADRIATIC IN VENICE – CONNECTIONS WITH THE CHURCH AND MONASTERY SAN DANIELE (15TH – 16TH C.)*

The principle goal of this article was to determine relations and connections between emigrants from the Eastern Adriatic coast (primarily from the Croatian historical lands) in Venice with the local church and monastery San Daniele of the Augustin order during the late Middle Ages and Early modern times. Timeframe of the investigation covers mainly the fifteenth and sixteenth centuries. The analysis is based upon unpublished sources from the Archivio di Stato di Venezia, which includes last wills (Notarile testamenti), Venetian cadasters from the Early modern times, as well as documents kept in the archival fund of the former monastery San Daniele. The introductory part of the study delivers a general overview of the used archival sources, determines the goal of the research and provides an overview of history and heritage of the church and monastery. The central part of the study contains analysis of the afore-mentioned documents regarding connections of the emigrants with the church and monastery San Daniele. The most used documents are testamentary bequests that contain behests for burial within the church or monastery, but investigation also included testamentary money bequests to the church or monastery. The study concludes that this investigation was just an attempt of additional disclosure of the religious and social daily life of the emigrants from the Eastern Adriatic coast in Venice, and a contribution to our knowledge about ecclesiastical and social communications between two Adriatic coasts.

KEY WORDS: *Venice, trans-Adriatic migrations, church and monastery San Daniele, ecclesiastical history, last wills, history of 15th and 16th centuries.*